

Del bel paese la dove il Ja suona: Een Dante-allusie in een Italiaanse brief van Gezelle

Piet Couttenier, lid van de Academie

Samenvatting

Wij ontcijferen en verklaren een zeldzame Italiaanse brief van Guido Gezelle uit november 1860. Aanleiding voor het schrijven vormt het plan van een leerling van Gezelle, Karel de Gheldere, om een poëziebundel met jeugdverzen te publiceren, maar de brief reveleert vooral de stemming van Gezelle na zijn ontslag als leraar in Roeselare. De tekst bevat ook een verrassende allusie op Dante Alighieri's *Divina Commedia*.

Summary

In this article we comment a rare Italian letter of the Flemish poet Guido Gezelle. The letter dates from November 1860 and is written to encourage a young pupil, Karel de Gheldere, in his plan to publish a collection of youth poetry. Nevertheless the letter reveals the state of mind of Gezelle himself after his discharge as teacher in Roulers. Surprisingly, the text also contains an allusion to the *Divina Commedia* by Dante Alighieri.

e-mail
piet.couttenier@
kuleuven.be

In de nalatenschap van de dichter Guido Gezelle bevindt zich een Italiaanse brief die nog nooit is ontcijferd noch toegelicht. Nochtans is die brief om meer dan één reden bijzonder interessant.¹

¹ We danken Bart Van den Bossche (KULeuven) en Serge Vervolsem (KULeuven) (†) voor hun hulp bij de ontcijfering van de brief, de vertaling en hun advies m.b.t. de Dante-literatuur. Verder dank aan Paul Claes, Patrick Lateur en Georges De Schutter voor hun kritische lectuur en suggesties.

EEN ITALIAANSE BRIEF

Guido Gezelle staat geboekstaafd als een polyglot. Naast Latijn, Grieks, Engels en Duits bezat hij ook een goede kennis van het Italiaans. Die dateert al van in de jaren toen hij leraar was in het kleinseminarie te Roeselare. Materiële getuige daarvan is een boekje dat hij in 1860 bij De Brauwer-Stock te Roeselare uitgaf, *Alcune poesie de' poeti celesti*, met Latijnse, Italiaanse en Spaanse gedichten van religieuze en mystieke dichters. Bekend daaruit zijn de Nederlandse vertalingen van het mystieke gedicht 'In foco amor mi mise' van de Italiaanse dichter Jacopone da Todi (ca. 1236-1306) ('De liefde stak me in brande') en van het 'Cantico de le Creature comunemente detto de lo frate sole' van Franciscus van Assisi ('Lofzang der zonne'). Gezelle liet ze een jaar later opnemen in het werk van zijn collega Victor Huys, *De legenden van Sint Franciscus van Assizie* en publiceerde die zelf nog eens in 1880 in zijn bundel *Liederen, Eerdichten et Reliqua*.² Net zoals dat met de eerste volwaardige poëziebundels van Gezelle het geval is, *Vlaemsche dichtoefeningen* en *Gedichten, Gezangen en Gebeden*, is ook dat bundeltje samengesteld met het oog op het onderricht van zijn leerlingen. In de bisschoppelijke colleges programmeerde de Brugse overheid vanaf de jaren 1850 naast het reguliere opleidingsprogramma van de klassieke humaniora facultatieve cursussen vreemde talen of 'Cours de langues modernes' (Duits, Engels, Nederlands voor de Waalse leerlingen en Italiaans) om tegemoet te komen aan de vraag om de humaniora meer af te stemmen op de eigentijdse moderne wereld. (D'hoker, 1995). Gezelle volgde die cursussen als leerling en doceerde ze enkele jaren als 'professor' in de periode dat hij in Roeselare actief was (tussen 1854 en 1860). Ook het Italiaans. Uit de palmaressen (*Distribution des prix [...] faite aux élèves du petit-séminaire à Roulers*) van het college³ blijkt dat nogal wat leerlingen de cursus Italiaans volgden, toevallig of niet in de jaren dat ze Gezelle als titularis hadden in de poësis (van 1857 tot 1859). In het palmares van 16 augustus 1858 zijn als prijswinnaars Frédéric Bonte en Eugène Van Oye vermeld; volgen o.a. Edmond Hickx, Karel Callebert en Jan Deneve. In het palmares van 16 augustus 1859 zijn de prijzen toegekend aan Jan Callewaert en Karel De Gheldere. Verder volgen o.a. Victor Van Coillie, Gustaaf Verriest, Robert Willaert en Edmond Neut. Het zijn allemaal vertrouwde namen uit Gezelles lerarentijd. In de *Almanach der bisdommen Brugge en Gent* (Brugge 1860) staat de opdracht van Gezelle voor het schooljaar 1859-1860 expliciet vermeld: 'professor der Latynsche, Grieksche, Engelsche, Duytsche en Italiaensche Talen'.

² Zie Gezelle, 1930, p. 22-24 en 188-192, 49-50 en 204-205. Zie ook Lateur, 2009-2010.

³ Archief Kleinseminarie Roeselare.

Volgende ongedateerde Italiaanse brief van Gezelle aan een zekere ‘Carlo’⁴ houdt ongetwijfeld verband met die cursus Italiaans. De tekst luidt als volgt:

† Brugge op den feestdag van Sint Carolo Borromeo

Carlo mio,

Questa serva ad augurarti una buona festa di San Carlo, credo che sarò io il solo solo chi ci penserà che è oggi la tua festa; anche il suo grande amico Hugone non ci ha mai pensato! Dunque stia felice, amico finché finirai di star Carlo e stia Carlo sempre. Carlo si benchè Italiano sia il suono e la forma[,] la voce e il senso sono fiaminghi antichi catholici buoni! Mi rincresce tanto amico che non ci sia più amore per la poesia nel questo mundo d’oro e di fango ma come amarebbero la poesia o “le belle parole della poesia” come diceva il nostr[o] Domenico quando non amano anche Il Summo Amabile: Iddio?

Vada avanti col *suo* libro colla sua Poesia col suo fiamingho del bel paese la dove il Ja suona, andro avanti io subito quando avro i due piedi fermi allora andro. Ho pensato ancora ai Titoli e alla dedicatione e *farai tutto che vuoi* non ho paura di nullo di nessuno. Ti mando una lettera del Vancoilli[e] a me su[x?]la [lxxxx?] di un giorno. Poucke sta benissimo[.] Jan Deneve e a Londra a studiar la theologia m’ha scritto una lettera te la mando anche[;] dica le nuove ai suoi amici[.]

Addio

Guido⁵

In Nederlandse vertaling:

† Brugge op den feestdag van Sint Carolo Borromeo

Beste Carlo,


Moge deze brief dienen om jou een zalige feestdag van Sint Carlo te wensen. Ik geloof dat ik echt de enige zal zijn die er aan zal denken dat het vandaag jouw feestdag is, ook uw grote vriend Hugo heeft er nooit

⁴ Guido Gezellearchief, Brugge, inv.nr. 8620. Gecatalogiseerd met als bestemming Karel de Ronghe, een oud-zoeaaf die in de jaren 1860 in Rome verbleef. Te oordelen naar een brief van 25.9.1866 correspondeerde hij met Gezelle in het Italiaans.

⁵ Gezelle maakte drie spelfoutjes tegen het Italiaans, wellicht in de war gebracht door het Latijn: ‘mundo’ moet ‘mondo’ zijn, ‘Summo’ is ‘Sommo’ en ‘theologia’ ‘teologia’ (mededeling Paul Claes).

+

Nagge op den feestdag van
Sant. Carolo Borromeo

 Carlo mio,

Questa sera ad augurarti
una buona festa di San
Carlo, credo che non io il
solo solo chi ci pensera che
e oggi la tua festa; anche
il suo grande amico
Magone non ci ha mai
pensato. Dunque stia
felice, amico finche finisci
di San Carlo e stia Carlo
sempre. Carlo S. benchè
italiano sia il suono e
la forma la van e il
sento sono frammigli:
antichi cattolici buoni.
Mi rincrema tanto amico
che non ci sia più amore
per la patria nel questo

Mundo d'oro e di fange
 ma come amarebbero la
 poesia o "le belle parole della
 poesia" come diceva il nostro
 Domenico quando non
 amava anche *Il Summus*
Sanabiti: Iddio?

Vada avanti col suo libro
 colla sua poesia col suo
 frammento del bel paese la
 dove è la buona, ando
 avanti: lo sabato quando
 avrò i due piedi fermi allora
 andrò. Ho pensato ancora
 ai titoli e della dedizione
 e farai tutto che vuoi non ho
 paura di nulla e di nessuno.

Ti mando una lettera del
 Vancarle e me ne la cura
 di un giorno. Ma che sta benigno
 per il bene e a Londra a Madrid
 la teologia m'ha scritto una
 lettera e la mando anche
 dia le non bene nuove
 ai tuoi amici Iddio guida

aan gedacht! Dus wees gelukkig, mijn vriend, tot je ermee ophoudt Carlo te zijn en blijf altijd Carlo. Carlo, ja, want hoewel klank en vorm Italiaans zijn, de stem en de inhoud zijn aloud katholiek goed Vlaams! Het spijt me zozeer, beste vriend, dat er niet meer liefde is voor de poëzie in deze wereld van goud en slijk, maar hoe zouden ze houden van de poëzie of “de mooie woorden van de poëzie”, zoals ons aller Domenico zei, als ze ook niet houden van de Allerhoogste Beminnelijke: God?

Ga dus verder met uw boek, met uw poëzie, met uw Vlaams van het mooie land waar het Ja weerklinkt. Ik van mijn kant zal verdergaan zodra ik met beide voeten stevig op de grond sta, dan ga ik verder. Ik heb nog aan de titels en de opdracht gedacht en je zal doen wat je maar wil, ik ben van niets of van niemand bang. Ik stuur jou een brief van Van Coillie aan mij [over de ...?] van één dag. Poucke stelt het heel goed. Jan Deneve is in Londen om theologie te studeren; hij heeft mij een brief geschreven, ik stuur je hem ook. Geef de berichten door aan uw vrienden.

Tot ziens

Guido

BIOGRAFISCHE CONTEXT

Lange tijd is gedacht dat Gezelle de brief naar Charles Edmondstone stuurde, een jonge Engelsman, geboren in Dumbarton, die vanaf 1855 of 1856 in het Roeselaarse seminarie verbleef. (De Leeuw e.a., 1991, III, p. 327). De Nederlandstalige dagtekening, ‘Brugge op den feestdag van Sint Carolo Borromeo’ (d.i. Carolus Borromaeus, 4 november) maakt dat al twijfelachtig. De Engelse student vertrok in oktober 1859 overigens naar Port-Natal, waar zijn vader gouverneur was. Uit talrijke feiten en documenten blijkt dat de bestemming Karel de Gheldere (1839-1913)⁶ is, die tussen 1854 en 1860 zijn humaniora volgde in Roeselare (met Gezelle als leraar in zijn poësis) en na studies in Leuven, geneesheer werd in Koekelare en zich verdienstelijk maakte als dichter, publicist en amateurfiloloog en -botanicus. In het najaar van 1860 begon hij even aan de studies filosofie die voorbereidden op een priesteropleiding,

⁶ Zie: H. De Gryse & T. Dereeper, 1958, Seys, 1967 en vooral een recentere situering van De Gheldere binnen de zogenaamde West-Vlaamse School: Westenbroek, 2001.

maar in oktober 1860 was hij al in Leuven om aan zijn artsopleiding te beginnen. In november van dit jaar bewijst zijn oud-leraar Gezelle, die inmiddels Roeselare had moeten verlaten en benoemd was tot rector van een Engels college en professor wijsbegeerte aan het Engels Seminarie te Brugge, dat hij zijn oud-leerling niet vergeten is. In een emotioneel geladen sfeer die het vertrek uit Roeselare met zich meebracht – een persoonlijk fiasco en verlies – drukt Gezelle zijn pupil op het hart dat hij en hij alleen aan zijn naamdag heeft gedacht, in tegenstelling tot zijn vriend Hugo (Verriest).

Al vlug is er sprake van authentieke Vlaamse poëzie in een verzakelijkte wereld, een typisch thema dat Gezelle in zijn onderwijspraktijk in Roeselare verdedigd heeft. Hij herinnert daarbij – verwijzend naar de lessen Italiaans die De Gheldere ook volgde – aan een uitspraak over ‘le belle parole della poesia’ die hij in de mond legt van Domenico, ongetwijfeld de Italiaanse leerling Domenico de’ Pisani uit Lucca die tot augustus 1859 in Roeselare verbleef en voor wie Gezelle bij zijn afscheid het bekende gedicht *Rammem-tati* schreef. Gezelle slaat een vastberaden, haast assertieve en gebiedende toon aan en moedigt zijn oud-leerling aan om verder te gaan met zijn bundel Vlaamse poëzie en koppelt daar onmiddellijk een bekentenis over zijn eigen situatie aan, een switch die we bij de jonge Gezelle dikwijls aantreffen: ‘andro avanti io subito quando avro i due piedi fermi allora andro’ (Ik van mijn kant zal verdergaan zodra ik met beide voeten stevig op de grond sta, dan ga ik verder). Het is een onverwachte uitspraak die in de biografie van Gezelle een belangrijke plaats opeist. Dat geldt ook voor: ‘non ho paura di nullo di nessuno’ (ik ben van niets of van niemand bang). Gezelle toont zich na zijn ‘nederlaag’ in Roeselare resoluter dan ooit. Het is ook opvallend hoe hij na zijn vertrek uit Roeselare epistolair contact wil houden et zijn leerlingen en de groep intimi bij elkaar wil houden. Hij stuurt brieven van en nieuws over vrienden door: Victor Van Coillie, ‘Poucke’ (d.i. Hendrik Van Doorne) en Jan Deneve.

Die vastberadenheid heeft in deze brief te maken met een titel en een opdracht. Achtergrond daarvan vormen de plannen van Karel De Gheldere om een poëziebundel uit te geven en aan zijn oud-leraar op te dragen, een verzameling van jeugdverzen uit zijn studententijd in Roeselare, overigens poëzie die helemaal in de sfeer en de gedachtegang van zijn leermeester is geschreven. Gezelle moedigt zijn oud-leerling aan om zijn publicatieplannen zonder schroom door te zetten. Die plannen dateren van vóór het vertrek van Gezelle uit Roeselare (op 21 augustus 1860). Dat blijkt uit een bekende brief van Gezelle aan groot-vicaris J.J. Faict van 6 augustus van dit jaar waarin hij zich

verdedigt tegen aantijgingen van zijn collega Bruno Vanhove ('Vanhove goes and says [...] that literature is going to the dogs through me') en zijn positie affirmeert ('I am the *only* representative of *catholic literature*'). Hij neemt het daarin ook op voor zijn leerling De Gheldere en dringt erop aan om zijn geplande bundel goed te keuren en erop in te schrijven:

I feel bound to tell you, that as soon as I came home from my visit to Your Reverence, I told Charles De Gheldere of your subscription; he was very highly pleased indeed, but told me that during my absence he had been to Mr. Vanhove's room, who had quite discouraged him and told him to wait till he was thirty five; that he had also, when young, been *excited by others* to publish his verses but that he thanked God not having done so. This is the state of af[f]airs at present. I did not foresee that Charles' enterprise would have been so far discountenanced, otherwise I should not have dared to ask you for a subscription; yet I maintain there is not the slightest harm in the book, on the contrary; it can only have a good influence on the boys and is a regular *profession de foi* for the author. (Gezelle, 1939, 92-93).

De tegenwerking van Vanhove – een beruchte topic in de Gezelleliteratuur – heeft in deze casus blijkbaar niet gewerkt. De Gheldere ontving een inschrijving op zijn bundel van de Brugse bisschop J.-B. Malou, wellicht op advies van Faict. Van de monseigneur kreeg hij ook op 16 maart 1861 een brief met de gebruikelijke lof en waardering. De missive schonk de familie De Gheldere, overigens samen met de Italiaanse brief en nog wat andere documenten, in februari 1944 aan het Gezellemuseum.⁷

Mynheer,

Het afdruksel van de beginselen uwer dichtkundige proeven, hetwelk Ul. laetst gezonden hebt, heb ik met voldoeninge doorlopen, aen elke bladzyde bemerkende de gevoelens van christelyk geloof en ware godvrugtigheid, de welke gy in het Klein Seminarie van Rousselaere, tydens uwe opvoeding, geput hebt.

Volherd, beminde heer, in den weg der wetenschappen en der deugd, waerin gy getreden zyt, en God zal u zegenen, en gy zult gelukkig zyn.

⁷ Zie: *Aanwinstendagboek. Stamboek. Gezelle-Museum*, nr. 13744-13759. Guido Gezellearchief, Brugge.

Dat deze brief Ul. diene tot bewys van myne hoogachting en genegentheid.

Brugge den 16 Maerte 1861

†J.B. Bisschop van Brugge⁸

Eind goed al goed dus: in 1861 verscheen bij C.-J. Fonteyn te Leuven de verhoopde bundel van Karel de Gheldere: *Jongelingsgedichten*,⁹ mét opdracht aan Guido Gezelle.¹⁰ Als hoofdmotto koos de jonge dichter voor een vers van Bilderdijk: ‘De Dichtkunst des Poëets, de Godsdienst van den Christen / Is één.’ De bundel is overigens helemaal geschreven onder de invloed en in de trant van zijn leermeester, met thema’s als religie, ‘het Vlaamse woord’, het volk, de zee, de streek, de natuur, het gebed, het geloof, de vriendschap etc. Eén van de gedichten, ‘Verdediging’, heeft toepasselijk als motto: ‘Godsdienst, Tael en Vaderland’. ‘De dichter Gezelle ‘spreekt mee’ in menig gedicht’.¹¹ Dat De Gheldere zich een goed leerling toont, bewijst bijvoorbeeld de keuze van een vers van S. Franciscus uit het hierboven aangehaalde ‘Cantico de le Creature’ (Gezelles ‘Lofzang der Zonne’) – ‘Laudatio sia mio signore per sor aqua: La quale è multo utile et humile et pretiosa et casta’ – als motto bij een van de gedichten uit zijn bundel, ‘De waterbeker’ (p. 24-26). En het gedicht ‘’t blad af den boom’ (p. 37) is een duidelijke echo van Gezelles bekende gedicht ‘’t Er viel ’ne keer’ uit 1859, zoals Frank Baur al opmerkte (Gezelle, 1936, 312).

⁸ GGA 10896. We vonden een licht afwijkend afschrift van de brief ook in de *Acta* van bisschop Malou in het Bisschoppelijk Archief te Brugge.

⁹ De universiteitsbibliotheek Antwerpen (Ruusbroecgenootschap) bezit een exemplaar van de bundel met een opdracht aan Frans Blicck, met bijgevoegde dankbrief aan de ‘Jonge Heer en geachte dichtvriend’, gedateerd Izegem, 9 februari 1861. Een citaat: ‘Uit elke bladzyde ademt uw bundeltje eenen lieven, weligen dichtgeest die den lezer boeit, al behoort hy tot eene strengere dichtschool.’ Blicck was een fervent aanhanger van de klassieke traditie in het poëziebedrijf in Vlaanderen, met Bilderdijk als voorbeeld en gericht tegen de romantische nieuwlichterij. Zie: W. van den Berg & P. Couttenier, 2009, 322-323.

¹⁰ De opdracht luidt: ‘Den Eerweerden Heere *Guido Gezelle*, Kanonik van de patriarchale kerk van Jeruzalem, lid van het Yslandsch Lettergenootschap te Reykjawyk en te Koopenhaven, en van de Genootschappen ‘Tyd en Vlyt’ te Leuven en ‘De Vriendschap’ te Rousselaere, oudprofessor van poësis en taelkunde in ’t Kl. Sem. Te Rouss., nu professor in ’t Engelsch Seminarie te Brugge, ootmoedig opgedragen.’

¹¹ Karakterisering van Jan Westenbroek in zijn aangehaald hoofdstuk over De Gheldere (Westenbroek, 2001).

INTERTEKSTUALITEIT

De Italiaanse brief bevat nog een verrassing. De zinsnede ‘Vada avanti col suo libro colla sua Poesia col suo fiamingho del bel paese la dove il Ja suona’ is een duidelijke allusie op een vers van Dante Alighieri in de *Divina Commedia*, deel ‘Inferno’, zang 33, v. 79-80: ‘Ahi Pisa, vitupario de le genti / del bel paese là dove ’l sì suona’ (Wee, Pisa, wee, gij schandvlek aller steden / uit ’t schone land, dat ons het *si* laat horen!)’ (Dante Alighieri, 1977, 193). Dante karakteriseerde Italië als het land waar men ‘si’ hoort, en dat om onderscheid te maken tussen drie takken van de Romaanse talen (naast de Griekse en de Germaanse/Slavische talen), naar de manier waarop ze iets bevestigen: de Spanjaarden (sprekers van het Occitaans)¹² zeggen ‘oc’, de Fransen ‘oïl’ en de Italianen ‘si’. Vandaar het onderscheid tussen de drie Romaanse talen: lingua d’oc, lingua d’oïl en lingua di si. Dante had zijn ideeën al breder uitgewerkt in zijn onvoltooid traktaat *De vulgari eloquentia* (1303-1305), letterlijk ‘Over welsprekendheid in de volkstaal’. Dante werkt er een leer uit over een correct en elegant gebruik van de volkstaal, die als natuurlijke taal een edeler karakter heeft dan het Latijn. Het pleidooi wordt beschouwd als de eerste proclamatie van de zelfstandigheid van de moderne talen, maar in feite gaat hij erin op zoek naar een ‘illustere’, verheven (volks)taal die geschikt is voor literaire doeleinden. Het traktaat is daarom niet alleen een pleidooi voor het Italiaans, maar ook voor zijn eigen literaire taal (het literaire Toscaans) en zijn eigen poëzie. (Dante Alighieri, 2001). In de hoofdstukken acht en negen legt Dante de ontwikkeling van de talen van Europa uit, van de post-Babylonische taal tot aan de talen in Italië, het land waar ‘si’ weerklinkt.

Gezelle, helemaal in de gedachtegang die hem eigen is, eigent zich het bekende Dantes vers in 19^{de}-eeuwse romantische en nationale termen toe door Vlaanderen voor te stellen als het uitgelezen land waar men het ‘Ja’ hoort. Hiermee herinnert hij zijn oud-leerling en pupil De Gheldere, op didactische wijze, ongetwijfeld aan zijn lessen Italiaans te Roeselare. Door zelf in het Italiaans te schrijven versterkt hij ongetwijfeld die herinnering. Hij integreert daarmee ook naadloos de uitspraak van Dante in zijn aanmoedigingsbrief. Maar de allusie heeft ook een dichtelijke allure en laat ook iets doorschemeren van Gezelles ambities. Zijn gedroomde Vlaamse poëzie en dichterschool had in zijn beleving niets provinciaals. Met bravoure legt hij een verband tussen zijn verdediging van het Vlaams en het illustere ‘pleidooi voor de eigen

¹² In Dantes tijd behoorde de Languedoc tot het Spaanse koninkrijk Aragon; pas met de vrede van de Pyreneeën (1569) kwam het gebied volledig onder het gezag van de Franse kroon.

taal' van Dante. Een gedurfde onderneming en stellingname was dit. In 1860 was de dichter Gezelle dan ook nog vol goede moed en twijfelde er niet aan dat hij, ondanks tegenslagen en tegenkanting, zijn doel zou bereiken. Pas in 1862, met de felle kritiek op zijn tweede bundel, *Gedichten, gezangen en gebeden*, zou het tij keren.

Literatuurlijst

- Dante Alighieri** (1977). *De goddelijke komedie*. Vert. C.Kops en G. Wijdeveld. Antwerpen-Amsterdam: De Nederlandsche Boekhandel-Wereldbibliotheek.
- Dante Alighieri** (2001). *Pleidooi voor de eigen taal. De vulgari eloquentia*. Vertaald, ingeleid en van een nawoord voorzien door Lodi Nauta. Groningen: Historische Uitgeverij.
- De Gryse, H. & T. Dereeper** (1958). *Karel de Gheldere. Dokter en dichter*. Poperinge: Sansen.
- De Leeuw, B. e.a.** (eds.) (1991). *De briefwisseling van Guido Gezelle met de Engelsen 1854-1899*. Gent: KANTL.
- D'hoker, M.** (1995). 'Invloed van de humaniora-vorming op Guido Gezelle: poging tot verklaring en interpretatie.' *Gezelliana. Kroniek van de Gezellestudie* 7: 56-77.
- Gezelle, G.** (1930). *Jubileumuitgave van Guido Gezelle's volledige werken. Liederen, Eerdichten et Reliqua*. (ed.) P. Allossery. (Brussel): N.V. Standaard-Boekhandel.
- Gezelle, G.** (1936). *Jubileumuitgave van Guido Gezelle's volledige werken. Laatste Verzen*. (ed.) F. Baur. (Brussel): N.V. Standaard-Boekhandel.
- Gezelle, G.** (1939). *Jubileumuitgave van Guido Gezelle's volledige werken. Brieven van, aan en over Gezelle. II. Uit velerlei briefwisseling*. (ed.) F. Baur. (Brussel): N.V. Standaard-Boekhandel.
- Lateur, P.** (2009-2010). 'Een franciscaanse Gezelle?' *Gezelliana. Kroniek van de Gezellestudie*, 21-22: 39-49.
- Seys, R.** (1967). *Dr. Karel de Gheldere. Wat land- en rozeliederen. VWS-Cahiers*, 2(nr.8), 1-15.
- Van den Berg, W. & P. Couttenier** (2009). *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Westenbroek, J.** (2001). 'Karel de Gheldere (Turnhout 1839-Koekelare 1913).' In: Deprez, A., W. Gobbers & K. Wauters (red.), *Hoofdstukken uit de geschiedenis van de Vlaamse letterkunde in de 19^{de} eeuw*. II. Gent: KANTL, 239-242 (bibliografie, 272).

